

Újabb tanulmányok Biharország történetéről

„... munkálkodom is örömet én Várad építésén és megtartásában”.
Várad és Bihar vármegye a kora újkorban. Szerk. Oborni Teréz,
Mátyás-Rausch Petra. Collegium Varadinum, Nagyvárad 2023.
(Tanulmányok Biharország Történetéről 11.) 239 o.

Azt követően, hogy 2022-ben a *Tanulmányok Biharország Történetéről* tanulmánykötet-sorozat 10. köteteként – az aranybulla kiadásának 800. évfordulójára emlékezve – Zsoldos Attilának *Az aranybulla. A törvény és története* című monográfiája látott napvilágot, a sorozat legfrissebb száma „visszatért” az eredeti koncepcióhoz, és ismét a Nagyváradon immár 11. alkalommal megrendezett konferencián elhangzott előadások szerkesztett változatait tartalmazza. Az Oborni Teréz és Mátyás-Rausch Petra gondozásában kiadott kötet hét tanulmánya Nagyvárad és Bihar vármegye birtok-, gazdaság-, társadalom-, had-, és építészeti története szűk százéves, pontosabban a 16. század végétől az 1680-as évekig tartó időszakának különféle vetületeit mutatja be. A kötet nyolcadik, Mészáros Kálmán által írt tanulmányának témaválasztása pedig már átvisz a 18. századba, és a Váradi járás Rákóczi-szabadságharc alatti katonaállítására fókuszál. A címben olvasható idézet Bethlen Gábor 1616. szeptember 17-én Déván kelt, Rhédey Ferenc váradi kapitánynak címzett leveléből származik, amelyben a fejedelem

sajnálkozik, hogy az adott helyzetben nem költhet többet a vár építésére.

Mielőtt a kiadvány részletes bemutatására térnék, meg kell említenem, hogy viszonylag régóta figyelemmel kísérem a *Tanulmányok Biharország Történetéről* sorozat köteteit, melyek közül a 2016-ban megjelent tanulmánykötetről könyvismertetőt is közöltem.¹ A 2023 kora tavaszán megjelent 11. kötetrel először, a nyitó (Bagi Zoltán Péter által írt) tanulmánynak köszönhetően találkoztam. A Várad 1599-es védelmét bemutató írás mellett saját kutatásomhoz a kiadvány két további tanulmányában közölt eredményeket is hasznosítani tudtam, mindezek tükrében szükségesnek éreztem jelen könyvismertető elkészítését. Azt előljáróban el kell még mondanom, hogy nem céloim a kötet összes tanulmányának részletes ismeretése, hanem a saját szakterületemhez (a kora újkori erdélyi városok védelme és céhes élete) közelebb állók áttekintésére helyeztem a hangsúlyt. A kötet szerkezete kapcsán jegyzem meg, hogy a tanulmányok sorrendjének kialakításában a szerkesztők az ábécé rendjét követték, jöllehet

1 | Nagyvárad és Bihar az Árpád-kor végén. *Tanulmányok Biharország történetéről* 3. Szerk. Zsoldos Attila. In: *Migráció. Integráció?* A Kolozsvári Magyar Történelmi Intézet II. évkönyve. Szerk. Rüs-Fogarasi Enikő. Egyetemi Műhely Kiadó, Kvár 2017. 417–424.

Izsán Csaba (1993) – doktorandusz, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, „Történelem, Civilizáció, Kultúra” Doktori Iskola; tudományos munkatárs, EME, Jakó Zsigmond Kutatóintézet, Kolozsvár, izsan_csaba@yahoo.com

<https://doi.org/10.36373/em-2024-1-13>

a kronológiai rend vagy tematikus csoportosítás célszerűbb lett volna. Ennek tudható be, hogy Mészáros Kálmán 18. század elejének hadtörténetével foglalkozó tanulmánya két 17. század közepi birtok- és gazdaságtörténeti témájú írás között kapott helyet. Bár a tanulmányköteteket a legtöbb érdeklődő nem teljes terjedelmében, hanem adott írásokra fókuszálva olvassa, az efféle elrendezést, miként említettem, mégsem tartom szakszerűnek.

Részletesebben Bagi Zoltán Péter, Gálfi Emőke, Sudár Balázs és Szalai Ágnes írásaira kívánok reflektálni. A győri városi levéltár igazgatójának tanulmánya igen jól illeszkedik az utóbbi években közölt, a tizenöt éves háború eseményeit tárgyaló publikációi közé. Ezentúl jelen írásra a szerző 2021-ben, a sorozat kilencedik kötetében közölt tanulmányának egyfajta „előzményeként” is tekinthetünk.² Bagi részletesen bemutatja az 1598. évi váradi ostromot követő állapotokat, hangsúlyozva a várban megmaradt katonaság kis számát, illetve a védművek rossz állapotát, tanulmányát pedig az újonnan kinevezett *Feldobrist*, Nyári Pál személyének váradi tevékenysége köré építi fel. A szerző esetében mindez egy jól bevált módszernek is tekinthető, hiszen korábbi írásaiban már több várkapitány (mint például a Gyulán hosszú éveken keresztül szolgáló Kerecsényi László)³ tevékenységére reflektált. Bagi alapvetően két szempontot vizsgált a kutatás során. Egyrészt, hogy a prágai udvar, az Udvari Haditanács, illetve Giorgio Basta hadvezér hogyan és milyen eszközökkel próbálta segíteni Nyári ügyét, valamint Várad várának katonákkal történő

ellátását. Másodsorban pedig azt mutatja be, hogy a rendelkezésére álló, igen szűkös anyagi források milyen intézkedések meghozatalát tették lehetővé Nyári számára úgy, hogy mindeközben kisszámú seregével még Sarkadot is megostromolta. A tanulmány több nézőpontból is taglalja a vár és város védelmének stratégiai jelentőségét egy olyan időszakban, amikor Giorgio Basta – a Habsburg-udvar súlyos adósságai következtében – még Várad lerombolására is reális opcióként tekintett. Bagi írása ugyan nem egy, a szakterület számára ismeretlen témát tárgyal, de bőséges (magyarországi és bécsi levéltárakból származó) forrásanyaggal alátámasztott, értékes részleteket közöl az Erdély kapujának is tartott vár 16. század végi történetéről.

A kötet második tanulmánya Gálfi Emőke tollából származik, és Várad városának Bethlen Gábertől kapott kiváltságleveleit tárgyalja. A fejedelem királyi könyveiből és későbbi átiratokból négy ilyen privilégiumlevelet (1614, 1616, 1618, 1626) ismerünk. Ezek segítségével nyomon követhető a város fejlődése a tizenöt éves háború keserves éveitől (tulajdonképpen a „hosszú háború” által okozott pusztításokat és zavaros viszonyokat volt hivatott rendezni a legkorábbi, 1614-ben kelt oklevél) az egyértelmű fejlődés időszakáig. A város Bethlen-kori gazdasági fejlődését jól illusztrálja, hogy a fejedelem 1626-os privilégiumlevelében ugyan további kiváltságokat adott a váradiaknak, de az oklevél számos katonai kötelezettséget is rögzített. Például a beköltözött jobbágy-származású népességet is megnevesítette,

2 | Bagi Zoltán Péter: Várad átadása Bocskai hajdúinak. In: *„Az Várad dolga legnagyobb...” Váradi és partiumi nemesek, katonák és tisztviselők a kora újkorban*. Szerk. Oborni Teréz, Rácz Balázs Viktor. Varadinum Kulturális Alapítvány, Nagyvárad 2021. (Tanulmányok Biharország Történetéről 9.) 11–26.

3 | Lásd Bagi Zoltán Péter: „Mert Kerecsényi László várkapitány csak a maga javát kereste”. In: *„A kereszténység védőoszlopa” – Gyula 1566-ban*. A gyulai vár 1566-os ostroma 450. évfordulójának emlékére 2016. május 27-én tartott tudományos konferencia előadásai. Szerk. Erdész Ádám. Erkel Ferenc Kulturális Központ, Gyula 2016. 51–60.

ezáltal kötelezve őket a katonáskodásra. A folyamat a fejedelmi székvárosban, Gyulafehérváron zajló eseményekkel állítható párhuzamba. A szerző szavaival élve: „Talán nem tévedünk, ha feltételezzük, hogy abban az időpontban, néhány évnyi viszonylag békés fejlődés után mindkét város társadalma számára az 1620-as évek második felében kibocsátott privilégiumok azt a fejlettségi szintet tükrözik, amelyet elértek, és az a legtöbb volt, amit elérhettek.” Valamelyest a kötet előző tanulmányának témájára is reflektálva, Gálfi Emőke több alkalommal visszautal Nyári Pál váradi tevékenységének hosszú hatásaira is.

Városvédelemre koncentráló kutatásaim tükrében igencsak érdekesnek találtam Sudár Balázs *Várad török kori topográfija* című tanulmányát. A szerző az 1691–1692. évi váradi ostrom során keletkezett, katonák vagy hadmérnökök által készített 11 térkép segítségével mutatja be Várad török kori építkezéseit, illetve topográfiai adatok vizsgálatával próbálta ezeket ráhelyezni a város mai térképére. Mivel az ostromot követően a település jelentős része elpusztult, Sudár szerint az 1664–1665 során kiépült török védművek helyének azonosításában óriási jelentőséggel bírnak a visszafoglaló háború során keletkezett térképek. Ekkoriban, a vár újjáépítése mellett, a várost is komolyan megerősítették: több városrészt palánkkal és széles árkokkal vettek körül. A szerző a térképek segítségével reflektált az ismert török utazónak, Evlia Cselebinék az 1665. évi váradi látogatása után keletkezett leírására. Cselebi szerint a városrészek új védműveihez 12 bástyát építettek. Sudár azonban felhívja a figyelmet arra, hogy a török utazó minden falkiszögellésre és toronyra a bástya szót használta, miközben ő csak nyolc-kilenc tornyot vagy bástyát tudott azonosítani az 1691–1692-es ostrom idején készült térképek alapján. Ezek

pontos helyét azonban igen nehéz meghatározni. Mindez összességében is elmondható a török kori váradi építkezésekről, amelyek területének egy része Sudár szerint máig beépítetlen maradt, és „egykori határai és árcai ugyan rányomták a bélyegüket a mai utcarendre, de maga a török kori város azonban nyom nélkül tűnt el”. A szerző szerint egyedül Olaszi városrész őrzi Várad legrégebbi városszerkezetének a nyomait.

Nagyvárad török koránál maradvá, a kötet legerjedelmesebb tanulmányát Szalai Ágnes közli. Az *Erdély és a váradi vilájet határkonfliktusa 1673–1675-ben* című írás egy adatgazdag felvezetővel mutatja be a vár 1660-as elestét követő vilájet adminisztratív megszervezését, majd a korszakra folyamatosan jellemző birtokviszályokat és Kolozs, Doboka, valamint Belső-Szolnok vármegyék kettős (magyar és török részről is történő) adóztatását, továbbá Kolozsvár és Szamosújvár határvárá válását tárgyalja. Ami az 1673–1675-ös konfliktus hátterét illeti, a váradi vilájet vezetése Píri Mehmed pasa deftere alapján törekedett megadóztatni a végek településeit. Az adó mértékének megnövelése mellett a defter nem létező településeket és tetszőlegesen átnevezett vármegyéket is tartalmazott, teljes teret engedve a harácszedésnek, illetve a szpáhik füstadójának begyűjtése során végrehajtott, folyamatos visszaéléseknek. Az erdélyi fél, élén Bánffy Dénes kolozsvári főkapitánnyal, megpróbált a Porta bevonása nélkül egyezséget kötni a váradiakkal, „tető alá hozva” a kolozsvári szerződést, amely jóval kedvezőbb feltételeket biztosított a fejedelemség területén élőknek. Bánffy Dénes 1674 végi kivégzésével azonban tovább csúszott a helyzet rendezése, amelyre végül csak a váradi vilájettel szembeni erdélyi végvidék következő évben végrehajtott teljes átszervezése, valamint a fejedelemség és a Porta közötti többszöri követváltás után

(csupán részben) került sor. A tanulmány jól rávilágít az Apafi-korszak viszonylag gyenge fejedelemsképek gyakorlati aspektusaira is, amikor az egyes főurak közötti viszálykodások komolyan gátolták az 1657–1662 közötti belháborús időszakot átveszelő fejedelemség újjáépítését.

A kötetben szereplő további tanulmányokat röviden áttekintve, Jeney-Tóth Annamária a Rákóczi-kor udvartartási szinterei között vizsgálta Várad szerepét a kolozsvári számadások 1630–1660 közötti anyaga alapján. A vonatkozó adatok segítségével a Kolozsvárt érintve Váradra tartó vagy az ellentétes irányba haladó követéseket és különféle szállítmányokat mutatja be az 1631., 1642., 1646., illetve az 1658–1659. évekből. Papp Klára írásában a hajdúknak a 17. század elejéig a Csáky család birtokai közé tartozó Körösszeg település mellé, illetve a közelében található várba történő költözését és betelepítését vizsgálta. Mészáros Kálmán már említett tanulmányában a Várad járás katonaállítását tárgyalja a Rákóczi-szabadságharc idején. Ehhez a várad, olaszi, püspöki, szőlősi, fugyi és vásárhelyi tisztek és altisztek rövid életrajzeit tartalmazó adattárat mellékelte. A 172 főt tartalmazó adattár mellett további nyolc személy (korábban már közölt) életrajzát egészítette ki újabb

adatokkal a szerző. A kötet záró tanulmányában pedig Tózsza-Rigó Attila a várad kereskedők 16. század végi szerepét vizsgálta a nyugati irányú kereskedelemben. A korábbi kutatás eredményeinek áttekintése mellett a szerző egy 1597-es nagyszombati vámnaplótöredék adatainak segítségével tárgyalja a várad kereskedők tevékenységét.

Összegzésként a *Tanulmányok Biharország Történetéről* sorozat 11. kötetéről elmondható, hogy a kora újkori Nagyvárad és Bihar vármegye története iránt érdeklődők számára egy igen széles spektrumon belül kínál érdekes és változatos témákat. A kötet bemutatja a város 16. század végi és 17. századi fejlődésének, gazdaságának és védelme megszervezésének különféle vonatkozásait, továbbá a vár 1660. évi elesését követő török kori építkezéseket, illetve a várad vilájet megszervezésének érdekes részleteit. Nem utolsósorban pedig egy gazdag életrajzi adattárat közöl a Rákóczi-szabadságharc idején a Várad járásból toborzott tisztekről és altisztekről. Ugyan alapvetően a szakterületen tevékenykedők számára íródott kiadványról beszélünk, olvasását a szélesebb közönségnek is ajánlani tudom.

IZSÁN CSABA